

Σημεία ομιλίας του τέως Προέδρου της Δημοκρατίας και Επίτιμου Καθηγητή του Δημόσιου Δικαίου της Νομικής Σχολής του Εθνικού και Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών, κ. Προκοπίου Παυλοπούλου, κατά την διαδικτυακή συζήτηση, που οργάνωσε ο φορέας «ARGO – Brussels Hellenic Network», με θέμα: «Το φαινόμενο της «Τεχνολογικής Ανεργίας»: Προβληματικές πτυχές της «Τεχνολογικής Επανάστασης»

Πρόλογος

Η σχέση του σύγχρονου Ανθρώπου με την Τεχνολογία και τα επιτεύγματά της, κατεξοχήν δε τα τελευταία χρόνια, είναι γεμάτη αντιφάσεις. Όχι αντιθέσεις, που θα μπορούσε να τις συμβιβάσει η διαλεκτική σύνθεσή τους, αλλά πραγματικές αντιφάσεις, που τις δημιουργούν από την μια πλευρά η, καθ' όλα δικαιολογημένη, «υπερηφάνεια» του δημιουργού απέναντι στα δημιουργήματά του, απόρροια του «φασουστικού» χαρακτήρα του Δυτικοευρωπαϊκού Πολιτισμού, ο οποίος εκφράζεται και με τον πόθο για το άπειρο. Και, από την άλλη πλευρά, το δέος και ο συνακόλουθος φόβος απέναντι στα δημιουργήματα αυτά. Ένας φόβος που τον υποδαυλίζει, σχεδόν υποσυνείδητα, εκείνο το συναισθηματικό κράμα, το οποίο προκύπτει από την «μείξη» του παραδόξου και του παραλόγου, σε τελική δε ανάλυση την «μείξη» του δέους που αισθάνεται ο δημιουργός, όταν τα δημιουργήματά του αρχίζουν να κινούνται πέραν των σχεδιασμών του και των προσδοκιών του, ακόμη δε περισσότερο όταν αυτός νομίζει ότι, εντέλει, θα τον ξεπεράσουν ή και θα τον υποκαταστήσουν.

I. Ένα «νόμισμα» με δύο όψεις.

Οι ίδιες ως άνω αντιφάσεις, οι εκφάνσεις τους και οι αιτίες τους εξηγούν και το πώς και γιατί ο σύγχρονος Άνθρωπος δεν καταφέρνει πάντοτε να «ισορροπήσει» κατά την στάθμιση των επιπτώσεων της τεχνολογικής προόδου -αποτελέσματος των εντυπωσιακών της επιδόσεων- ειδικότερα δε κατά την στάθμιση των θετικών και των αρνητικών της πλευρών. Και όμως, όταν η σκέψη και η έρευνα περί την Τεχνολογία κινούνται μέσα

σ' ένα ορθολογικώς οργανωμένο πλαίσιο επιστημονικής θεώρησης και δεοντολογίας, η πραγματικότητα ανοίγεται μπροστά μας αρκετά απλή:

A. Η θετική πλευρά της Τεχνολογίας.

Η βασική και στοιχειώδης παραδοχή συνίσταται στο ότι η Τεχνολογία αποτελεί ένα από τα «ευγενέστερα» επιτεύγματα του Πνεύματος, μέσα στην αδιάλειπτη πορεία του την οποία χαράζει, κατά τον προορισμό του, η ορθολογική μετατροπή της Πληροφορίας σε Γνώση και της Γνώσης σε Επιστήμη, σε «Σοφία».

1. Τούτο ισχύει πολύ περισσότερο στην εποχή της «Τεχνολογικής Επανάστασης», η οποία συντελέσθηκε κατά το τελευταίο τρίτο του περασμένου αιώνα, του 20^{ου}, δια της σύζευξης της Πληροφορικής και της Τεχνητής Νοημοσύνης, και αποκτά ολοένα και πιο συγκλονιστικές διαστάσεις μετά την εμφάνιση του κβαντικού υπολογιστή, που οι πλήρεις δυνατότητές του δεν έχουν ακόμη ανιχνευθεί στο ακέραιο. Η «Τεχνολογική Επανάσταση» απέχει «παρασάγγας» από τα χαρακτηριστικά της πρώτης και της δεύτερης Βιομηχανικής Επανάστασης, εξ ου και δεν είναι ακριβές επιστημονικώς να γίνεται λόγος περί τρίτης και τέταρτης «Βιομηχανικής Επανάστασης, στην εποχή της Πληροφορικής και της Τεχνητής Νοημοσύνης. Κατά συνέπεια, σήμερα βιώνουμε την εμπειρία της «Τεχνολογικής Επανάστασης», της οποίας μάλιστα διανύουμε την δεύτερη περίοδο, αν δεν έχουμε ήδη μπει στην τρίτη, όπως την σηματοδοτεί η διαρκής αξιοποίηση των ικανοτήτων του κβαντικού υπολογιστή, καθώς προεκτέθηκε.

2. Αψευδής μάρτυρας της αλήθειας ότι η Τεχνολογία μπορεί ν' αποδειχθεί «ευλογία» για τον Άνθρωπο, είναι το γεγονός ότι, χάρη στην Τεχνολογία και τις εφαρμογές της, η ζωή μας έχει αλλάξει επί τα βελτίω σε τέτοιο βαθμό, ώστε κάθε σύγκριση με το παρελθόν - ακόμη και το πρόσφατο- να γίνεται ολοένα και πιο δύσκολη, αφού το αντίστοιχο επιστημονικό «χάσμα» είναι σχεδόν αδύνατο να καλυφθεί, τουλάχιστον με τα σημερινά δεδομένα. Και η ως άνω

βελτίωση επηρεάζει κάθε τμήμα του βίου μας, από το προσδόκιμό του, τις συνθήκες διαβίωσής μας, τον τρόπο ανάπτυξης της προσωπικότητάς μας μέσ' από την συμμετοχή μας στην κοινωνική, οικονομική και πολιτική ζωή, ως την ίδια την επιστημονική δημιουργία.

3. Πραγματικά, σε κάθε επιστημονικό πεδίο οι δυνατότητές μας γίνονται ολοένα και πιο «παραγωγικές», βεβαίως με «κολοφώνα» τις Θετικές Επιστήμες, δίχως όμως να υπολείπεται το πεδίο των, *latu sensu*, Ανθρωπιστικών Επιστημών. Και αν η πρόοδος στις τελευταίες δεν είναι η αναμενόμενη, τούτο δεν οφείλεται στα μέσα, με τα οποία μας εφοδιάζει η τεχνολογική πρόοδος, αλλά, όλως αντιθέτως, στις δικές μας προτεραιότητες, όπως τις διαμορφώνουν οι επιμέρους αντιλήψεις μας και επιλογές μας. Προτεραιότητες, τις οποίες οφείλουμε ν' αναθεωρήσουμε εν μέρει, αν θέλουμε να τονώσουμε την ανθρωπιστική διάσταση της δημιουργίας μας, κάτι εντελώς απαραίτητο μέσα στην κρισιμότητα των καιρών μας.

B. Η αρνητική πλευρά της Τεχνολογίας.

Οπωσδήποτε, αυτή η θετική όψη της τεχνολογικής προόδου δεν μπορεί -και δεν πρέπει άλλωστε- να κρύψει τις «σκοτεινές» πλευρές της.

1. «Σκοτεινές», με την έννοια ότι δημιουργούν παρενέργειες σε ό,τι αφορά την ανθρώπινη δημιουργία εν συνόλω, κατά τον φυσικό προορισμό του Ανθρώπου. Και εδώ όμως πρέπει να επισημανθεί ότι αυτές οι παρενέργειες -όταν δεν είναι προϊόν παρερμηνειών, παρεξηγήσεων ή και ευτελών φαντασιώσεων ως προς την επιρροή των τεχνολογικών επιδόσεων- δεν οφείλονται τόσο στην «φυσιογνωμία» της Τεχνολογίας, κατά την επιστημονική της καταγωγή και προοπτική. Οφείλονται πολύ περισσότερο στον τρόπο, με τον οποίο ο ίδιος ο Άνθρωπος προσεγγίζει και χρησιμοποιεί την Τεχνολογία, είτε υπερτιμώντας τα αποτελέσματά

της είτε υποτιμώντας την «δοσολογία» εμπλοκής της στην καθημερινή ζωή.

2. Μια από αυτές τις αρνητικές πλευρές της εξέλιξης της Τεχνολογίας στην εποχή μας είναι και εκείνη που αφορά την λεγόμενη «Τεχνολογική Ανεργία». Πρόκειται για την ιδιόμορφη -και άκρως επικίνδυνη, για τους λόγους που εκτίθενται στην συνέχεια- ανεργία, η οποία οφείλεται κυρίως στην, πρωτίστως και ιδίως εξαιτίας της αυτοματοποίησης του εργασιακού χώρου, συρρίκνωση των θέσεων εργασίας, με όλες τις εντεύθεν συνέπειες, τόσο γι' αυτούς που χάνουν την εργασία τους στην κορύφωση, πολλές φορές, της σταδιοδρομίας τους. Όσο και -κατεξοχήν μάλιστα- για τους νέους, των οποίων η εκπαιδευτική διαμόρφωση έχει συντελεσθεί με βάση παρωχημένα εργασιακά πρότυπα και οι οποίοι όταν αναζητούν πλέον εργασία, έχοντας ως και εξαιρετικά επιστημονικά εφόδια, αντιμετωπίζουν τον «εφιάλητη» της αδυναμίας πρόσληψής τους, είτε στον δημόσιο είτε και στον ιδιωτικό τομέα. Στο φαινόμενο της κατά τ' ανωτέρω «Τεχνολογικής Ανεργίας» είναι αφιερωμένες οι σκέψεις που ακολουθούν.

II. Η έννοια της «Τεχνολογικής Ανεργίας».

Το φαινόμενο της «Τεχνολογικής Ανεργίας» δεν είναι τόσο νέο, όσο το προσλαμβάνουμε σήμερα, σίγουρα «αιφνιδιασμένοι» από τις διαστάσεις που έχει πάρει και από τις επώδυνες συνέπειες των επιπτώσεών του. Ήδη από το 1930, σε μίαν άκρως οξυδερκή μελέτη του στο περιοδικό «The Nation» -το «μακροβιότερο» εβδομαδιαίο περιοδικό στις ΗΠΑ, με χρόνο έκδοσης το 1865- υπό τον τίτλο «Economic Possibilities for our Grandchildren», ο John Maynard Keynes παρατηρούσε: *«Ταλαιπωρούμεθα από μια νέα ασθένεια, της οποίας πολλοί δεν έχουν ακούσει καν το όνομα, αλλά για την οποία θ' ακούσουν πάρα πολλά στα χρόνια που έρχονται: Την «Τεχνολογική Ανεργία»!*» Ογδόντα χρόνια μετά, πριν λίγους μήνες, ο διεθνούς φήμης οικονομικός αναλυτής Brian Merchant, στον ιστότοπο «One Zero», μιλώντας για τις συγκλονιστικές

τεχνολογικές αλλαγές που συντελούνται στον χώρο του εμπορίου μέσω του «ηλεκτρονικού εμπορίου» και, ιδίως, για την απώλεια θέσεων εργασίας στις εκατοντάδες εκατομμυρίων επιχειρήσεις, οι οποίες ενεργοποιούνται σε αυτό το οικονομικό πεδίο, μιλάει για «Αμαζονοποίηση» (“Amazonification”). Αφορμή των διαπιστώσεών του είναι η γιγάντωση της παγκόσμιας πλατφόρμας εμπορίου του επιχειρηματικού κολοσσού «Amazon».

A. Η Τεχνολογία στην υπηρεσία της εργασίας.

Ουδείς μπορεί να αμφισβητήσει το γεγονός, ότι η σύγχρονη τεχνολογική πρόοδος έχει σαφώς ευεργετικές επιπτώσεις όσον αφορά το πεδίο της ανθρώπινης εργασίας.

- 1.** Επιπτώσεις, οι οποίες σχετίζονται, π.χ., τόσο με το γενικότερο εργασιακό περιβάλλον -το οποίο γίνεται, τουλάχιστον κατά κανόνα, μεταξύ άλλων ασφαλέστερο και πιο υγιεινό- όσο και, κυρίως, με την φύση και την ποιότητα των θέσεων εργασίας. Και εδώ πρέπει να τονισθεί ότι η ίδια η τεχνολογική πρόοδος μπορεί να παράσχει τα μέσα για ν’ αντιμετωπισθεί το φαινόμενο της «Τεχνολογικής Ανεργίας», κατά τα κατωτέρω εκτιθέμενα.
- 2.** Πραγματικά, δημιουργούνται καθημερινά νέες θέσεις εργασίας πολύ υψηλού επιπέδου, κατεξοχήν σε ό,τι αφορά το μορφωτικό επίπεδο των εργαζομένων. Θέσεις που οδηγούν σε μια πρωτόγνωρη και συνάμα ευεργετική αρμονική συνύπαρξη των προϋποθέσεων ανάπτυξης της προσωπικότητας του Ανθρώπου και της διαρκώς διευρυνόμενης χρήσης της Επιστήμης και της Τεχνολογίας και των εφαρμογών τους στην καθημερινή πράξη και ζωή. Με άλλες λέξεις, και όπως ήδη επισημάνθηκε, η ίδια η Τεχνολογία μπορεί, εφόσον αξιοποιηθεί καταλλήλως, να μας δείξει τον δρόμο αναπλήρωσης των θέσεων εργασίας, οι οποίες χάνονται ιδίως λόγω αυτοματοποίησης της εν γένει οργάνωσης του εργασιακού χώρου.

B. Η «άλλη όψη του νομίσματος».

Όμως, είναι εξίσου αλήθεια ότι αυτή η πρόοδος ως προς τα τρέχοντα εργασιακά δεδομένα έχει και την άλλη όψη της, της οποίας τα δυσμενή αποτελέσματα επίσης ουδείς μπορεί να παραγνωρίσει και, πολύ περισσότερο, να υποτιμήσει.

1. Και τούτο διότι η ως άνω πρόοδος συνεπάγεται, εκ των πραγμάτων, σημαντική απώλεια θέσεων εργασίας, αφού πολλές τέτοιες θέσεις χάνουν την παραγωγική τους χρησιμότητα δοθέντος ότι, λόγω των εξελίξεων της Πληροφορικής και κυρίως της Τεχνητής Νοημοσύνης, ο ανθρώπινος παράγοντας στα πεδία των θέσεων αυτών τίθεται σ' ένα είδος «περιθωρίου». Και όσο η τεχνολογική πρόοδος καλπάζει, δεν είναι μόνο το αρνητικό κόστος της απώλειας θέσεων χειρωνακτικών ή γραμματειακών εργασιών που αυξάνει, και μάλιστα γεωμετρικώς. Το κόστος αυτό εκτείνεται ακόμη και σε θέσεις εργασίας που ως χθες εμφανίζονταν εξειδικευμένες, πολύ πάνω από τον μέσο όρο της εργασιακής ιεραρχίας. Άρα, θέσεις εργασίας που κατείχαν -ή και κατέχουν ακόμη- εργαζόμενοι με μορφωτικό και επιστημονικό επίπεδο άνω του σύγχρονου μέσου όρου.

2. Εργαζόμενοι οι οποίοι, υπό τις συνθήκες αυτές, είχαν επενδύσει πολύ χρόνο, κόπο και οικονομικά μέσα για την κατοχύρωση της εργασιακής τους σταθερότητας και, ακόμη περισσότερο, είχαν «οικοδομήσει» έναν τρόπο κοινωνικής και οικονομικής ζωής, ο οποίος, σχεδόν από την μια στιγμή στην άλλη, καταρρέει, οδηγώντας τους σ' ένα πραγματικά εφιαλτικό αδιέξοδο. Στο ίδιο ανθρώπινο δυναμικό πρέπει να συνυπολογισθούν και νέοι άνθρωποι, οι οποίοι μπορεί να μην έχουν μπει ακόμη «στην παραγωγή», όμως έχουν, με πολύ μεγάλο κόστος γι' αυτούς, οργανώσει τις σπουδές τους και το μέλλον τους με βάση τα δεδομένα συγκεκριμένων θέσεων εργασίας που εμφανίζονταν, στην αρχή του επαγγελματικού τους προσανατολισμού και

προγραμματισμού, να εξασφαλίζουν ένα πολλά υποσχόμενο κοινωνικό και οικονομικό *cursus honorum*.

III. Οι δυσοίωνες προοπτικές.

Υπό τα δεδομένα αυτά αποκτά εξαιρετική επικαιρότητα η διαπίστωση του Yuval Noah Harari, στο τελευταίο του βιβλίο με τίτλο «*21 Lessons for the 21st Century*» (εκδόσεις Jonathan Cape, London, 2018, ιδίως σελ. XII, εκδόθηκε στα ελληνικά με τίτλο, «21 Μαθήματα για τον 21ο Αιώνα», σε μετάφραση Μιχάλη Λαλιώτη και επιμέλεια Βασίλη Μαλισιόβα, εκδόσεις Αλεξάνδρεια, Αθήνα, 2018), σύμφωνα με την οποία στην σύγχρονη Φιλελεύθερη Δημοκρατία -πάντοτε με την μορφή της Αντιπροσωπευτικής Δημοκρατίας, που σίγουρα είναι το πιο συμβατό με την φύση του Ανθρώπου σύστημα διακυβέρνησης- ο μεγάλος κίνδυνος δεν είναι, βεβαίως, η κατά κυριολεξία εκμετάλλευση του Ανθρώπου από τον Άνθρωπο, όπως είχε φαντασθεί ο Karl Marx.

A. Η περιθωριοποίηση του Ανθρώπου.

Σήμερα πια, και με τα κατά τ' ανωτέρω τεχνολογικά και οικονομικά δεδομένα, ο μεγάλος κίνδυνος είναι η περιθωριοποίηση του Ανθρώπου, ως παράγοντα της κοινωνικής και οικονομικής δημιουργίας και παραγωγής. Στην οποία τον εξωθεί, κατά κύριο λόγο, η δια της οδού της άκριτης τεχνολογικής εξέλιξης αναγκαστική έξοδος από την «αγορά εργασίας» και, συνακόλουθα, από το πεδίο της, δια της προσωπικής του δημιουργίας, υπεράσπισης της αξίας του και της ελεύθερης ανάπτυξης της προσωπικότητάς του.

1. Βεβαίως, η γενικευμένη πλήρης αυτοματοποίηση στο πεδίο της παραγωγής φαίνεται ακόμη πολύ μακρινή, ενώ ο κίνδυνος πλήρους υποκατάστασης του Ανθρώπου από τα δημιουργήματα της Τεχνολογίας -και ιδίως του συνδυασμού Πληροφορικής και Τεχνητής Νοημοσύνης- είναι, μάλλον, ουτοπικός. Παρ' όλα αυτά η αλήθεια είναι πως η απώλεια θέσεων εργασίας παγκοσμίως, και δη θέσεων υψηλού μορφωτικού επιπέδου, βαίνει με γεωμετρική

πρόοδο. Μέσα σε αυτό το δυσοίωνα κοινωνικό και οικονομικό τοπίο, ο μέσος Άνθρωπος αρχίζει να αισθάνεται κατά κάποιο τρόπο «άχρηστος», μπαίνοντας σ' ένα είδος κοινωνικού και οικονομικού «περιθωρίου» και αντίστοιχης «απομόνωσης».

2. Διότι δεν πρέπει να υποτιμούμε το γεγονός ότι, με τα συγκεκριμένα δεδομένα της Τεχνολογίας και της Επιστήμης, είναι εντελώς ανεύθυνο να πιστέψουμε πως ο Άνθρωπος μπορεί να υπερασπισθεί την αξία του και να αισθανθεί πως αναπτύσσει ελεύθερα την προσωπικότητά του, αν απλώς του διασφαλισθούν -ίσως και με την πρόοδο του Κοινωνικού Κράτους, πράγμα άκρως αμφίβολο με βάση τα τωρινά δεδομένα της κυρίαρχης οικονομικής αντίληψης διεθνώς- τα προς το ζην, δίχως όμως ενεργό συμμετοχή στο οικονομικό και κοινωνικό γίγνεσθαι και με εντελώς αβέβαιες προοπτικές ανέλιξης στην οικονομική και κοινωνική ιεραρχία. Μάλλον, λοιπόν, πρέπει να ξαναθυμηθούμε την αξία της ρήσης του κατά Ματθαίον Ευαγγελίου (δ4.) : *«Ουκ επ' άρτω μόνω ζήσεται Άνθρωπος».*

B. Από την μελαγχολία στην κατάθλιψη.

Η ανάλυση που προηγήθηκε πρέπει να προβληματίσει ακόμη περισσότερο, αν αναλογισθούμε ότι αυτές οι επιπτώσεις της κατά τ' ανωτέρω «Τεχνολογικής Ανεργίας» μπορούν να εξηγήσουν εύγλωττα την ατμόσφαιρα μελαγχολίας ή και κατάθλιψης, η οποία αρχίζει να κυριαρχεί σ' ευρύτερες, δυστυχώς, κοινωνικές ομάδες σε πολλά σημεία του Πλανήτη.

1. Ιδίως δε σε κοινωνικές ομάδες νέων, με υψηλό μορφωτικό επίπεδο και, αντίστοιχα, με ικανότητες επιστημονικής, οικονομικής και κοινωνικής προσφοράς πάνω από τον μέσο όρο.
 - a) Το ζοφερό αυτό κλίμα εξωθεί, εκ των πραγμάτων, τον πληττόμενο από αυτές τις συνθήκες ζωής Άνθρωπο σε νοοτροπίες και συμπεριφορές άκρως υπονομευτικής, κοινωνικώς, ριζοσπαστικοποίησης. Και είναι προφανές ότι

τέτοιες νοοτροπίες και συμπεριφορές οδηγούν, κυρίως τους νέους, π.χ. σε τάσεις είτε αμφισβήτησης κάθε μορφής πολιτικής εξουσίας, ακόμη και της πιο νομιμοποιημένης δημοκρατικώς, λόγω της ανικανότητάς της να εγγυηθεί στοιχειώδεις συνθήκες αξιοκρατικής συνοχής του κοινωνικού συνόλου.

β) Είτε προσήλωσης σε, «νεότευκτα» διεθνώς, αυταρχικά πρότυπα ηγεσίας, τα οποία -πολλές φορές μάλιστα με την «λεοντή» του φιλελεύθερου δημοκρατικού προτύπου- εμφανίζονται, δήθεν, να «κήδονται», με συγκεκριμένες πολιτικές «οικονομικού προστατευτισμού» *intra muros* και ανάλογες τακτικές σχεδόν ρατσιστικής μεταχείρισης ορισμένων κοινωνικών ομάδων, των συμφερόντων και του μέλλοντος του ανθρώπινου δυναμικού, που αισθάνεται θύμα της «Τεχνολογικής Ανεργίας», υπό την προμνημονευόμενη μορφή και με τις εντεύθεν επώδυνες κοινωνικοοικονομικές επιπτώσεις.

γ) Αυτή την εικόνα «μετάβασης» από την μελαγχολία στην κατάθλιψη, καθώς και το συνακόλουθο φαινόμενο της ριζοσπαστικοποίησης των ανθρώπων, λόγω της απώλειας της εργασίας τους ως συνέπεια της «Τεχνολογικής Ανεργίας», έχει περιγράψει, με γλαφυρό τρόπο, ο James D. Vance, στο αυτοβιογραφικό βιβλίο του *«Το τραγούδι του Χαλιμπίλη»* (Ελλ. έκδ. Δώμα, 2018): Ένας εξαιρετικά επιτυχημένος δικηγόρος στις Η.Π.Α., ο ίδιος ο James D. Vance, απόφοιτος του Πανεπιστημίου του Yale, καταγράφει την πορεία του από την απόλυτη φτώχεια των παιδικών του χρόνων- αρχικώς σε μια πόλη του Οχάϊο στην «Ζώνη της Σκουριάς», και ύστερα στο Τζάκσον του Κεντάκι, της περιοχής των Απαλαχίων- ως την σημερινή του καταξίωση που, όμως, θεωρεί απλή σύμπτωση. Διότι οι «Χαλιμπίλιδες» -«λευκά σκουπίδια»- των Μεσοδυτικών Πολιτειών των Η.Π.Α. ζουν, κατά κανόνα, λόγω της αποβιομηχάνισης και της εντεύθεν «Τεχνολογικής Ανεργίας», υπό συνθήκες αφόρητης ανέχειας. Ανέχειας, η οποία τους

οδηγεί, πολλές φορές στην παραίτηση και στην εγκατάλειψη που καταλήγει, συνήθως, σε θυμό ή και σε οργή. Και η πρόσφατη προεκλογική περίοδος στις Η.Π.Α., με τον τρόπο που εξελίχθηκε -ιδίως δε με την πρωτόγνωρη αντιπαράθεση των οπαδών των δύο υποψηφίων Προέδρων και, κυρίως, με την συμπεριφορά πολλών ομάδων ψηφοφόρων του Ντόναλντ Τραμπ- «βεβαιώνει του λόγου το ασφαλές».

2. Είναι επίσης προφανές ότι για την αντιμετώπιση αυτής της καταθλιπτικής πορείας των πληττόμενων από την «Τεχνολογική Ανεργία» κοινωνικών συνόλων πρέπει να γίνουν αμέσως σταθερά βήματα αναπλήρωσης των χαμένων θέσεων εργασίας. Πιο συγκεκριμένα, οι τομές που πρέπει να γίνουν ώστε η αναπλήρωση των θέσεων εργασίας να καταστεί πράξη αφορούν δύο, κατά βάση, πεδία.

α) Πρώτον, το πεδίο της εκπαίδευσης, δηλαδή το πεδίο που διαμορφώνει τις γνώσεις, τις οποίες πρέπει να έχουν οι νέοι που θ' αναζητήσουν την πρώτη τους, ουσιαστικά, εργασία. Εκπαίδευσης, η οποία σχετίζεται όχι μόνο με την επιστημονική αλλά και με την εν γένει εργασιακή προετοιμασία. Σε αυτό το πεδίο -στο οποίο, δυστυχώς, οι καθυστερήσεις είναι δραματικές όχι μόνο στην Ελλάδα αλλά και στην Ευρωπαϊκή Ένωση γενικότερα- η εκπαίδευση πρέπει να κατατείνει, κατά το συντριπτικά μεγαλύτερο μέρος της, στην μόρφωση των νέων με γνώμονα την εξ αρχής προετοιμασία τους για τις νέες θέσεις εργασίας, που αντιστοιχούν στα δεδομένα της εν διαρκή εξέλιξης «Τεχνολογικής Επανάστασης».

β) Και, δεύτερον, το πεδίο της επανεκπαίδευσης. Δηλαδή το πεδίο διαμόρφωσης των γνώσεων, τις οποίες πρέπει ν' αποκτήσουν, το ταχύτερο δυνατό, όσοι χάνουν την εργασία τους λόγω της εξέλιξης της «Τεχνολογικής Επανάστασης», ιδίως δε λόγω της «αυτοματοποίησης» του πρώην εργασιακού τους περιβάλλοντος. Τούτο προϋποθέτει μακροπρόθεσμης εμβέλειας προγράμματα

επανεκπαίδευσης, όσο το δυνατόν βραχύτερης διάρκειας, με παράλληλη ουσιαστική χρηματοδότηση του εκπαιδευόμενου καθ' όλη την διάρκεια της νέας αυτής «μαθητείας» του. Και δεν είναι υπερβολικό να υποστηρίζει κανείς ότι από τις επιδόσεις της Ευρωπαϊκής Ένωσης στα κατά τ' ανωτέρω δύο πεδία θα κριθεί, εν πολλοίς, ο σεβασμός της αξίας και η διασφάλιση της ελεύθερης ανάπτυξης της προσωπικότητας του Ευρωπαίου Πολίτη, άρα του ίδιου του Ευρωπαϊκού Οικοδομήματος.

Επίλογος

Η «Τεχνολογική Ανεργία» δεν συνιστά μοιραία -με άλλα λόγια νομοτελειακή- παρενέργεια της τεχνολογικής προόδου. Είναι μεν γεγονός ότι η πρόοδος αυτή προκαλεί και σημαντική -και ραγδαίως, δυστυχώς, εξελισσόμενη- απώλεια θέσεων εργασίας σε πολλούς τομείς απασχόλησης, οι οποίοι μας είναι εξαιρετικά οικείοι από το παρελθόν. Ταυτοχρόνως δε -και συνακόλουθα- διαμορφώνει ένα βαρύ κλίμα αβεβαιότητας και περιθωριοποίησης των μελών κάθε κοινωνικού συνόλου, τα οποία είναι τα θύματα της ως άνω συγκλονιστικής κοινωνικής και οικονομικής αλλαγής. Και τούτο διότι τίποτα δεν μας εμποδίζει να χρησιμοποιήσουμε τα νέα μέσα της τεχνολογικής προόδου, προκειμένου οι θέσεις εργασίας που χάνονται ν' αντικατασταθούν, κατά το μεγαλύτερο μέρος τους, με νέες. Έτσι ώστε ο καθένας, σύμφωνα με τις συμφυείς και αλληλοσυμπληρούμενες αρχές της Ισότητας και της Αριστείας, να προσφέρει αυτό που του αναλογεί στο κοινωνικό σύνολο, στο οποίο ανήκει, και να υπερασπίζεται, αξιοπρεπώς και κατά τον προορισμό του, την αξία του και την ελεύθερη ανάπτυξη της προσωπικότητάς του. Ας μην ξεχνάμε ότι οι θεσμικές και πολιτικές αντιηρίδες της Αντιπροσωπευτικής Δημοκρατίας και των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων του Ανθρώπου έχουν, ευτυχώς, τις αντίστοιχες «αντοχές», ώστε να υπερασπισθούν τον Άνθρωπο ακόμη και έναντι των ενδεχόμενων παρεκβάσεων της Τεχνολογίας, και όχι μόνο.